

**DIYARBAKIR GELENEKSEL KONUT MİMARİSİNE AİT ÖZGÜN BİR
ÖRNEK: ÜZEYİR BEY KONAĞI****Dr. Öğr. Üyesi Türkân UZUN***
Tuba İnci DAMAR ÇALIN**Başvuru: 02.11.2018
Kabul: 18.01.2019**Öz**

Farklı kültürleri içinde barındıran Anadolu, mimari açıdan çeşitlilik gösteren özelliklere sahip bir bölgedir. İnsanoğlunun yerleşim yeri olarak belirlediği bölgelerde tasarımı belirleyen en önemli unsur bölgenin iklimidir. İklimsel zenginliği ve coğrafik yapısı nedeniyle farklı mimari yapıların oluşumunu gözlemlemek kaçınılmaz bir gerçektir. Anadolu ve Mezopotamya'yı birbirine bağlayan, bu bölgelerin kesişim noktası olan Anadolu'nun tarihi kentlerinden biri olan Diyarbakır evleri, özgün kültür ve mimarisini oluşturmuştur. Bu evlerin tasarımında, bölgedeki halkın gereksinimlerinin etkin biçimde yerine getirilmesi amaçlanır. Mimarının şekillenmesinde ihtiyaçların, çevresel koşulların etkin olduğu söylenebilir. Bu çalışmada tarihi sur içi Diyarbakır geleneksel evleri Üzeyir Bey Konağı özelinde mimari yapısı; plan şeması, yapım aşamaları, yapım özellikleri, yapımında kullanılan malzeme seçimi, yapım tekniğinde kullanılan öğelere yönelik bilgiler sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Diyarbakır, Geleneksel Diyarbakır Evi, Sur içi.

**A Unique Example of Traditional Residential Architecture in Diyarbakır:
Üzeyir Bey Konağı****Abstract**

Containing different cultures within it, Anatolia, has a variety of architectural features. The most important factor determining the layout of the regions - determined as the settlements by people - is the climate of the region. It is an inevitable fact that observing the development of different architectural structures due to climatic diversity and geographic structure. The intersection of Anatolia and Mesopotamia and one of the historical cities of Anatolia, Diyarbakır houses, has a unique culture and architecture. With the design of these houses, it is aimed to satisfy the needs of the people in the region effectively. Thus, it can be concluded that the needs and environmental conditions are effective in shaping the architecture. In this study, it is aimed to provide information about the architectural structure of Diyarbakır traditional houses in the historical fortress walls, based on Üzeyir Bey Mansion; plans, construction stages, construction features, materials used in the construction, the elements used in the construction techniques.

Keywords: Diyarbakır, Traditional Diyarbakır House, Fortress walls.

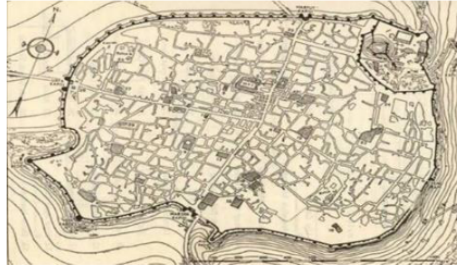
* Maltepe Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
turkanuzun@maltepe.edu.tr ORCID: 0000-0002-3306-0101

**Hasan Kalyoncu Üniversitesi Mimarlık Bölümü Yüksek Lisans Programı,
tubaincidamar@gmail.com ORCID: 0000-0001-5781-5962

1. Giriş

Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olan Diyarbakır Türkiye'nin güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunur. Birçok farklı dil ve etnik kökenli sosyal gruplara ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin büyük kentlerinden biri olması ve ticaret yollarının kent içinden geçmesi nedeniyle kent içi dinamiğine bağlı hızlı nüfus artışı meydana gelmektedir.

Diyarbakır kenti tarih boyunca Dicle nehrinin kıyısında ve ticaret yolları üzerinde oluşu ile bölgedeki büyük uygarlıkların ekonomik ve kültürel hareketliliğini canlı tutan bir merkez olmuştur. 26 farklı uygarlığa ev sahipliği yapan Diyarbakır'ın yerleşim tarihi, M.Ö 3000 yıllarında Hurriler'den başlayıp Osmanlılara kadar uzanır. Kuşbakışı bir kalkan balığını andıran şekliyle kenti boylu boyunca saran surlar ve sur içi kentin çekirdeğini oluşturur¹ (Şekil 1).

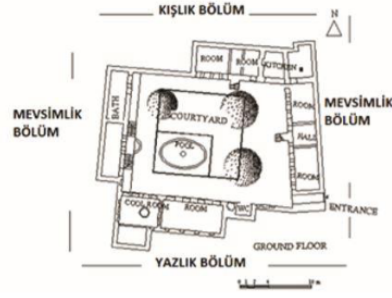
Şekil 1. Diyarbakır sur içinin görünümü ve yol aksları (Gabriel 1940).

Diyarbakır, 37°55' kuzey enlemlerinde ve 40°12' doğu boylamlarında bulunmaktadır (Oruç, 2017). İlde coğrafi yüzey şekilleri sade ve düz alanlar şeklindedir. Diyarbakır'da sert karasal iklim hâkimdir². Bu soğuk iklim mimariyi şekillendiren bir unsur olmuştur.

Sur içi geleneksel konut mimarisinin şekillenmesinde yaz ve kış aylarının değişkenliklerine göre tasarım gelişmiştir. Bulunduğu bölgenin sıcak iklim özelliğinde olması konut formunun avlu etrafında çevrelenerek oluşumun sağlamıştır. Avlu etrafında dizilen kütleler kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusundadır (Tuncer, 1999) (Fot. 1).

¹ Diyarbakır surları Çin seddinden sonra uzunluk bakımından ikinci sırada yer alır. Çin seddinden önce yapılmıştır.

² Diyarbakır havzası denilen orta kısım çukur bir havza durumundadır. Bu çukur alanın eksenini batı - doğu doğrultulu Dicle vadisi oluşturmaktadır. İlin çevresi yükseklikler ile sarılmıştır. İlin çevresi yükseklikler ile sarılmıştır. Diyarbakır'da sert karasal iklim hâkimdir. Yazları sıcak ve kurak kışları ise soğuk ve kar yağışlı geçer. Kış ayları Doğu Anadolu'da olduğu kadar şiddetli geçmemektedir. Bunun en temel sebebi, Kuzey'den gelen soğuk rüzgârları kesen Güneydoğu Toros dağlarının bulunmasıdır. İl merkezindeki meteorolojik istasyonunun aktarmış olduğu verilere göre en sıcak ay ortalaması 31, en soğuk ay ortalaması ise 1,8 derecedir (Şekil-2).
www.diyadinet.com/Diyarbakır-coğrafi-konum-ve-coğrafyası
(www.diyarbakirkulturturizm.gov.tr/TR-56881/coğrafya.html)

Fot. 1. Kütelerin yönere göre konumlandırılması (Baran, 2017).

Bölgedeki geleneksel konutların mimari biçimlenmesinde iklimin yanısıra diğer önemli bir etmen de şehri çevreleyen surlardır. Surlar 5 km'lik bir çevre sınırı ile kentin dış sınırını belirler. Güvenlik sebebiyle sur dışına ilerleyemeyen yerleşim birimleri bu dar alan içinde gelişme göstermiştir (Oruç, 2017).

Bu çalışma kapsamında geleneksel Diyarbakır evlerinin mimari kimliğinin oluşumundaki unsurlar, yapım teknikleri ve sokak dokusu genel hatları ile ele alınıp, Diyarbakır'ın özgün yapısını koruyarak günümüze ulaşan özgün konutlarından olan Üzeyir Bey Konağı, biçim ve mimari özellikleri ile kent içi sosyal yaşantısı bakımından ele alınmıştır.

2. Diyarbakır Kent Tarihi

Diyarbakır kenti, tarihi sertivenini açıkça betimleyen anıtsal yapıları, kaleleri, geleneksel evleri ve günümüzdeki kültürel kimliğiyle sadece ülkemizin değil tüm dünyanın önemli tarihi kentleri arasında yer alır. Tarih boyunca Amida, Amid, kara amid, Diyar-Bekr, Diyarbekir, Diyarbakır isimlerini alan tarihi kent Mezopotamya'nın kuzey bölgesinde³, güneydoğu Anadolu bölgesinin El Cezire denilen orta bölümünde yer alır.

Fot. 2. Ergani Çayözü⁴.

³ www.diyarbakirkulturizm.gov.tr

⁴ https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/binlerce-yillik-cayonu-acik-hava-muzesine-donusturuluyor/1250403

Anadolu'nun en eski yerleşim bölgelerinden biri olan Ergani Çayönü tepesi günümüzden 10.000 yıl öncesine dayanan tarihi ile dünya uygarlık tarihine ışık tutmaktadır (Fot. 2). Çayönü M.Ö 7500-5000 yıllarına dayanan tarihi ile kent uygarlığının ilk temellerinin atıldığı bölgedir (Fot. 3).

Diyarbakır Üçtepe höyükte yapılmış olan ve henüz tamamlanmamış kazı çalışmalarında; Helenistik, Yeni Asur ve Roma dönemine ait önemli bir tarihi merkez ortaya çıkarılmıştır. Diğer yandan Lice yakınlarında Asurlular dönemine ait önemli eserler bulunmuştur (Fot. 4).

Fot. 3. Ergani Çayönü kazıları
(Arkeofili).

Fot. 4. Asur Kalesi Steli
(<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=48819>)

Kentteki ilk yerleşimin Dicle yatağında rakımı 100 m yüksekte olan ve fiskayası olarak adlandırılan bölgenin, iç kale arazi surları içinde gerçekleştiği bilinmektedir. Bu bölümde Amida veya Yirakale olarak isimlendirilen Amida Höyük bulunmuştur. Bu yerleşimde kale görevi gören ilk yapının M.Ö 300 yıllarında, Hürrilerin bölgeye egemenlik kurdukları tarihlerde inşa edildiği kabul edilmiştir. Daha sonra kent selefleri, Büyük İskender, Urartular, Asurlular, Patler, Sasaniler, Romalıların hâkimiyetleri altına girer⁵. 7.yy'ın ilk yarısına kadar Bizans hâkimiyeti altında yaşamış ve 635'dan itibaren İslâmî kent kimliği kazanmıştır. 11. yüzyıla gelindiğinde Türk hâkimiyetiyle karşılaşan kentte, yeni egemen toplumdaki doğan farklı etkilerle yeni bir fiziksel çevre oluşmuştur.

Diyarbakır kalesi 5000 yıllık tarihi geçmişe sahiptir. Birçok medeniyetin izlerini taşıyan kale ve surları tarihi referansları günümüze dek ulaştırmıştır. Kalenin ana yapım malzemesi siyah bazalt taştır. Dış cepheler ince yontu, iç yüzeyler ise kaba yontu taşlarla örülmüştür. Kale duvarlarının yapımında kullanılan harçlar, kireç ve nehir kumundan yapılmıştır⁶.

Sur içinde, yapım yılı net bir şekilde tarihlenebilen konut örnekleri 18. ve 19. yüzyıla aittir. Fakat bölgedeki konut yerleşim tarihçesi 16. yüzyıla kadar indirilebilmektedir (Tuncer, 1999). Konutlar, kentin Osmanlı'nın hüküm sürdüğü dönemlere ait uygulamalardır. Kentte farklı din ve etnik gruplar birlikte

⁶ www.diyarbakirkulturizm.gov.tr/diyarbakirkent-tarihi-ve-http://blog.milliyet.com.tr/diyarbakir-kalesi-ve-surlari/Blog/?BlogNo=206267

yaşadığı bilinmektedir. Ancak konutların tarih boyunca nasıl değişimlere uğratıldığı ve hangi din veya etnik grubun yaşamı için yapıldığı konusunda kitabeli örnekler dışında net bilgiler edinilemediğinden farklı bilgi ve görüşler mevcuttur. Evlerin ait olduğu zaman diliminde kentin demografik yapısını belgeleyen araştırmalar, 16. yüzyıl ile beraber Müslüman Türklerin çoğunluğu oluşturduğunu, diğer etnik ve dini grupların ise köy ve kasabalara yerleştiğini göstermektedir (Baş, 2010).

3. Geleneksel Diyarbakır Evleri

Günümüzde Geleneksel Diyarbakır evlerinin sayıları gittikçe azalmaktadır. Bu evler ilin iklim koşulları doğrultusunda şekillenmiştir. Bölgenin hakim olduğu soğuk iklim şartlarından ötürü evler birbirine oldukça yakındır. Bir aracın geçemeyeceği kadar dar sokaklar ile yaya ulaşımı sağlanmaktadır. Geleneksel konut dokusu sur içinde yer almakta, birbirini kesen dar sokaklar sık dokusu ve avlulu yüksek duvarlarıyla kendi içinde tekdüze yerleşim karakterini yansıtmaktadır. Diyarbakır evlerinin dış cephe niteliği genellikle yalın ve gösterişten uzaktır.

Geleneksel halk mimarisinde konutlar folklorik ve yöreye özgü değerleriyle önem arz eden kültürel varlıklardır (Arat, 2018). Gerek geleneksel Diyarbakır evleri gerekse Türk evinde gözlenen dini inançlar, görüşler toplumsal deneyimler, töreler bölgenin mimarisini etkilemektedir (Özyılmaz, 2017). Çeşitli uygarlıkların sanat izlerini taşıyan Diyarbakır evlerinin iç ve dış mekânlarının şekillenmesinde sosyal yapı önemli rol oynamıştır. Toplumsal yaşayışa uygun kurgulanan mekânlardaki işlevsel ihtiyaçlar insan ölçeğini esas alan bir anlayışla mekânların oluşumunda dikkate alınır. Sokaktan evlere, yapıldığı dönemine ait izler barındıran düz veya kemer atkılı mütevazı kapılarla girilmektedir (Fot. 5). Evler genellikle tek veya birkaç kapılıdır. Bu kapıların tokmaklarında kullanılan insan ve hayvan figürlerinin ev halkını kötülüklerden koruma amaçlı olduğu ileri sürülmektedir (Çakıl, 2005).

Fot. 5. Diyarbakır evleri ve dar sokaklarına örnekler ⁷.

⁷Oruç, E.Ş., 2017, *Diyarbakır Sur İçi Bölgesindeki Geleneksel Konut Mimarisinde İklimsel Faktörün Rolü*, Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mühendislik Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, 383-394.

Fot.6. Kuş tipi kapı tokmağı⁸.

Evlerin planlaması, kentin iklim koşullarına göre şekillenmiş ve her mevsimin farklı yaşanmasından kaynaklı sıcak ve soğuk mevsimin özelliklerine göre dikkate alınan tasarım kriterleri konut mimarisinde belirginleşmiştir. Süslemeden çok işlevin ve iklimsel verilerin kriter alındığı sokak düzenine göre şekillenmenin öne çıkması iklim verilerinin özgün mimariye yansıdığıın göstergesidir⁹. Bu göstergelerden olan eyvan ve avlu bu evlerin vazgeçilmez iki unsurudur. Bu yaklaşım, bölgenin tüm tarihi konutlarında karşımıza çıkan bir tasarım kriteridir (Baş, 2010). Diyarbakır'ın geleneksel evlerinde odalar genellikle genişçe bir avlu etrafında toplanmıştır. Dış iç ve orta olmak üzere 3 tip avlu tipi vardır (Tablo 1). Avlunun duvarları yüksek yapılmıştır. Birden fazla avluya sahip evler de bulunmaktadır. Bu avlular birbirine eyvanlarla bağlanmaktadır. Her avlunun su ve toprak barındıran bahçesi ve küçük bir süs havuzu bulunmaktadır. Figüratif süsleme ise dış mimaride sadece giriş kapılarında genelde kemer ve kapı tokmaklarında karşımıza çıkarken, içte avlu cepheleri, avluya açılan kapı, pencere ve nişler, eyvanlar ve odalarda kullanılmıştır. Süslemeler malzemesine göre taş, alçı, ahşap ve metal süslemeler olarak sınıflandırılabilir (Baş, 2010).

⁸ <http://www.dimod.org.tr/mimarlarodasi/diyarch/diyarch5.pdf>

⁹ <http://diyarbakirlilardemegi.blogcu.com/diyarbakir-evleri/3823258>

Tablo 1 . Geleneksel Diyarbakır evlerinde konut tipleri (Oruç, 2017)¹⁰

PLAN TİPİ	MEVSİMLİK KULLANIM	PLAN	AVLU CEPHESİ
DİŞ AVLULU	L TİPİ KİŞLİK KÜTLE AVLU YAZLIK KÜTLE		
	U TİPİ BAHARLIK KÜTLE AVLU YAZLIK KÜTLE		
	ARA TİP AVLU YAZLIK KÜTLE KİŞLİK KÜTLE		
İÇ AVLULU	KİŞLİK KÜTLE AVLU YAZLIK KÜTLE		
ORTA AVLULU	BİREK KÜTLE AVLU YAZLIK KÜTLE BAHARLIK KÜTLE		

Geleneksel Diyarbakır evlerinde genellikle geniş kemerli bir eyvan bulunmaktadır. Ev sakinleri yaz aylarını serin olmasından ötürü eyvanlarda geçirirler. Bazı evlerde yazlık ve kışlık olarak odalar bölünmüştür. Odalar yaz aylarında serin kış aylarında ise sıcak olacak şekilde konumlandırılmıştır. Bu evlerin esasını yazlık bölümler oluşturmaktadır. Yine bu evlerde Türk mimarisini barındıran evlerde olduğu gibi haremlik selamlık bölümleri bulunmaktadır (Özyılmaz, 2017). Bu bölümlerin dış mekâna açılan kapıları ayındır fakat değişkenlik gösteren evlerde mevcuttur. Eski Diyarbakır konutlarında eyvan,

¹⁰ Oruç, Ş. (2017, s:386)'dan alınan tablo (Dalkılıç, N.; Bekleyen, A. (2011) ve Yıldırım, M. (2006) dan yararlanılarak Oruç (2017) tarafından tablolştırılmıştır).

avlu, havuzlar, soğukluklar (Serdap) , selsebiller¹¹, odalar, servis kısımları ve iklimin gerektirdiği özel bölümler depo kiler ve bahçe elemanlarıdır (Baran, 2017). Diyarbakır evleri mekân organizasyonu Şekil 2’de belirtilmiştir.

Şekil 2. Geleneksel Diyarbakır evi mekân organizasyonu¹².

Evin tek ocağı mutfakta yer alır ve evin kış odası da mutfaka yakındır. Kışlık odanın döşemesi horasan harcının sıkıştırılmasıyla oluşturulur. Genelde kış odaları dışında güneye pencere açılmaz. Dört mevsimde kullanılan kısımlar ise doğu ve batıya yönlendirilir (Yıldırım, 2006). İç mekânda ise her yöreye göre değişiklik gösteren Türk evi iç mekân donatıları “genel anlamda geleneksel Türk evinin odalarında bulunan, mekâna bağlı ya da mekân parçasıyla birlikte biçimlenmiş olan sabit mobilyaları kapsar (Arat, 2012).

Diyarbakır evlerinin yapı malzemesi genellikle bazalttır. Yapısal ve süsleme amacıyla kullanılmıştır. Sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ lavlarından oluşan bazalt (Tuncer, 2000) sağlamlığından ötürü işleme bölümlerinde ender kullanılmıştır. Fakat yer yer işlemlerde kalker taşı da kullanılmıştır. Döşeme kaplamalarında, kubbe ve tonoz yapımında genellikle tuğla kullanılmıştır. Odaların tavan ve giriş bölümlerinde kavak ağacı kullanılmıştır. Saçak kenarlarında ve çatıda kiremit kaplama kullanılmıştır (Tohumeken ve ark., 2016). İç mekânların zeminine genellikle horasan döşeme uygulanmıştır (Tablo 2).

¹¹ 1. Cennetteki bir pınarın adı. 2. Çeşme ve sebilden farklı olarak saray veya köşkerin bahçe veya duvarına bitişik olarak yapılan, yukardan aşağıya doğru büyüyen çanaklardan oluşan su yapılarıdır.

¹² Özyılmaz, H., Aluçlu İ., Akın T., (2014)

Tablo 2. Geleneksel Diyarbakır evleri yapı malzemeleri.

Horasan döşeme¹³.

Geleneksel evlerde bezemeli ahşap kirişlemeli tavan¹⁴.

Bazalt taş ve tuğla karışımı dış cephe yığma taş duvar¹⁵

Geleneksel Diyarbakır evlerinde dilimli pencere ve taş yüzeylerdeki cas sıva ile yapılmış bezemeler¹⁶.

Metal elemanlardan bir örnek¹⁷.

4. Geleneksel Diyarbakır evlerine ait Özgün bir örnek: Üzeyir Bey Konağı

İnönü Mahallesi Kara Ozan Sokak 4, 6 Ada 149, 18 nolu parsel üzerinde olan konak yaklaşık 1 dönümlük bir arazi üzerindedir (Şekil 3-4). Yapım yılı tam olarak bilinmemekle birlikte kullanıcılara ait sözlü tarihçeden edinilen bilgiye göre 20. yy başlarında Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet döneminde inşa edildiği bilinmektedir.

¹³ (www.youtube.com/watch?v=Vdi-pEKoiJg).

¹⁴ a.g.e

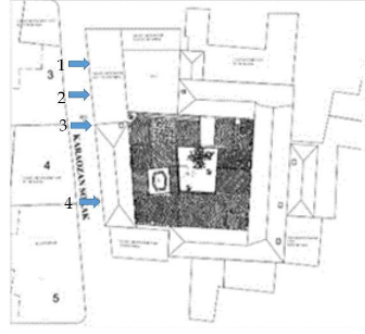
¹⁵ Kahveci, E. A., Kadayıfçı, A., 2013, sf. 56-69

¹⁶ (Peyaslı, O. G. – Halifeoğlu, F. M., 2017)

¹⁷ a.g.e

Şekil 3. Üzeyir Bey Konağı'nın Sur ilçesi haritasındaki konumu (Diyarbakır Belediye Arşivinden)

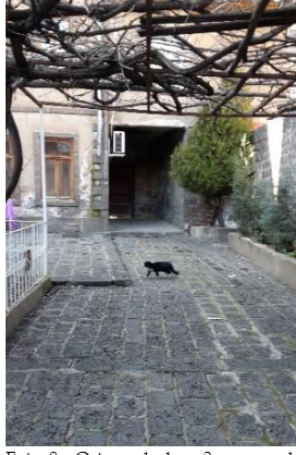
Şekil 4. Üzeyir Bey Konağı vaziyet planı (Çizim: Çalın, İz, Akmeşe, Kazıcı ve Bahşi, 2015)

Aile arşivi ve sözlü tarihe dayanarak konağın ilk dönemlerinde manastır olarak kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonraları hastane ve Diyarbakır'ın yerli halklarından "Cizrelioğlu" ve son olarak "Damar" ailesinin evi olmuştur. Günümüzde Üzeyir Bey konağı olarak bilinen bu konakta halen Üzeyir Bey'in torunları olan "Damar" ailesi yaşamaktadır. Evin zemin kat girişini sağlayan 4 kapı bulunmaktadır (Fot. 7).

Fot. 7. Evin giriş (batı) cephesi (Çalın, 2015).

Eve genellikle 3 numaralı kapıdan girilir (Fot. 8). Bu kapı diğer kapılara göre daha uzun ve daha geniştir. Kapı malzemeleri cevizdir ve üzerinde demir işlemeler bulunmaktadır. Kapı tokmakları demirden yapılmıştır. Giriş cephesinde eve ait bir cumba bulunmaktadır ve cumba hatalı yenileme sonucu beton ile kaplanmıştır. Duvar kaplaması bazalttır. Duvarda yer yer bozulmalar görülmektedir. 3 numaralı kapı merkez avluya açılmaktadır (Fot. 9).

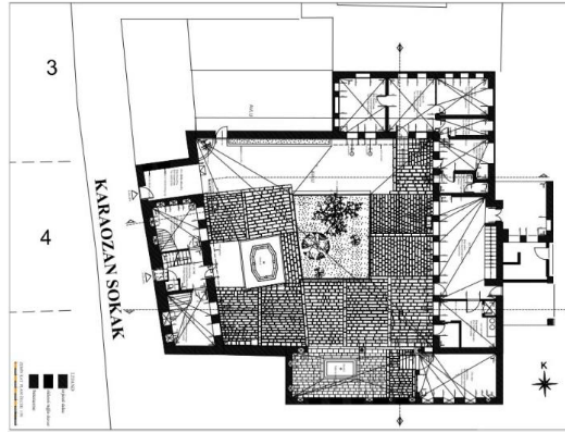

Fot. 8. Orta avludan 3 numaralı kapının görünümü (Çalın, 2015)

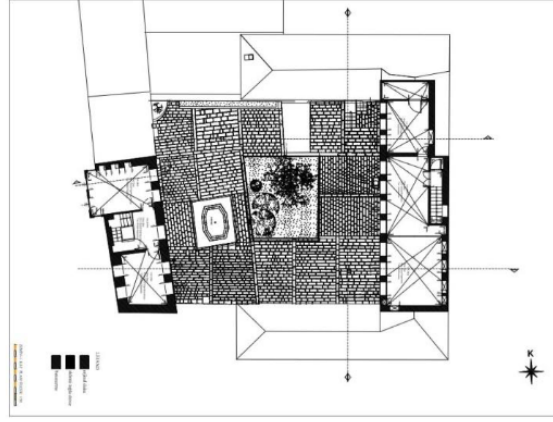

Fot. 9. 3 numaralı kapıdan orta avlunun görünümü (Çalın, 2015)

Üzeyir Bey konağının orta kısmında büyük ve buna bağlı 2 adet küçük avlusu bulunmaktadır. Konağın ana yaşam merkezi olan, plan şemasının orta bölümünde büyük bir avlu bulunmaktadır (Şekil 5). Orta avluya bağlı 3 ev ve büyük bir odaya sahip 2 kemerli bir eyvan bulunmaktadır (Şekil 6).

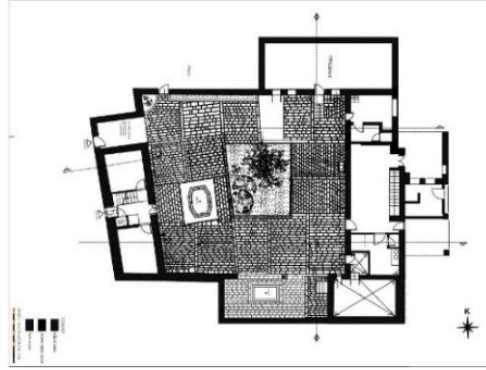

Şekil 5. Üzeyir Bey Konağı zemin kat planı (Çalın vd., 2015).

Şekil 6. Üzeyir BeyKonağı 1. kat planı (Çalın, vd., 2015).

Konağın taş merdivenlerle inilen iki adet bodrum katı bulunmaktadır. Kuzey cephesinde bulunan bodrum katı 1990 dönemlerine kadar mutfağa bağlı erzak deposu olarak kullanılmıştır. Günümüzde kanalizasyon patlaması sonucu su çıkmasından ötürü kullanılmamaktadır. Güneydoğu bölümünde bulunan kiler ise günümüzde de geçmiş dönemde olduğu gibi odunluk olarak kullanılmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Konağın bodrum kat planı (Çalın vd., 2015).

Konağın orta (büyük) avlusunda dikdörtgen çerçevesi, sekizgen formlu, bazalt taş kaplamalı bir havuz bulunmaktadır. Havuzun etrafına 20 cm yüksekliğinde bazalt taş sırası dizilmiştir. Havuzun orta bölümünde uzun ince bir fıskiye bulunmaktadır. Fıskiye, su akışı kesildiğinden günümüzde kullanılmamaktadır. Kenar bölümlerinde ise dört adet kadeh bulunmaktadır

(Fot. 10). Havuzun komşuluğunda dikdörtgen formlu bir bahçe görülmektedir (Fot. 11).

Fot. 10. Konağın orta havuzunda bulunan havuz (Çalın, 2015)

Fot. 11. Konağın orta avlusunda bulunan bahçe (Çalın, 2015)

Diyarbakır evlerinin hemen hepsinde görülen havuz ve bahçe yaz aylarında hem serinlik sağlamakta hem de konak yaşayanlarını bir arada tutan açık ortak bir sosyal mekân olgusu yaratmaktadır. Konağın batı cephesinde 2 katlı bir bölüm bulunmaktadır (Fot. 12). Diyarbakır evlerinin genelinde duvar kalınlıkları bölge ikliminden kaynaklı ısısal etkilere karşı korunma amaçlı 50-60 cm civarındadır ve oldukça yüksek tavanlı (yaklaşık 4.5 m yüksekliğinde) odaları bulunmaktadır. Cephede yer yer süslemeler görülmekle birlikte, 20. yy başlarının sadeleşen mimarlık akım özelliklerinin yansımaları konağın cephe özelliklerinde de görülmektedir. Cephede iki boyutlu kabartılı taş örgü, kapı üstünde yılan figürlü yan çerçeveler ve orta kısımda bulunan yuvarlak bir pencere figüratif cephe özelliklerindedir. Pencere çevrelerinde söveler bulunmakta ve kat döşemelerini belirginleştirmek amacıyla cephede yatay kirişler bulunmaktadır. Evin üst örtüsü diğer Diyarbakır evlerinden farklı olarak Marsilya tipi kiremit çatı ile örtülmüştür (Şekil 8).

Fot. 12. Konağın batı kanadı cephesi (Çalın, 2015)

Şekil 8. Konağın Batı Cephesi, sağ yan ana giriş solda eyvan (Çalın vd., 2015).

Bu bölümde, 2 adet alt katta ve 2 adet üst katta olmak üzere 4 adet oda ve 1 adet tuvalet ve lavabo yer almaktadır (Fot. 13).

Fot. 13. Konağın batı cephesinde bulunan bölümün antresi (Çalın, 2015).

Evin bu bölümünün bodrumu bulunmamaktadır. Yalnız yenileme sırasındaki kazı sonucunda evin zemin katında, lavabonun bitişiğindeki odasından alt kota inen bir merdiven ve bir bölme duvar görülmüştür. Konağın batı cephesinde bulunan bölüme ait cumba hatalı veya eksik restorasyon sonucu sıva ile kaplanmıştır ve görselde görüldüğü üzere yer yer çatlaklıklar oluşmuştur (Fot. 14).

Geleneksel Türk evinin tipik cephe modülü olan cumba konağın batı cephesinde yer almaktadır. Cumbanın geniş yan yüzeyinde pencereler bulunmaktadır. Pencerenin yüksekliği ve genişliği evin diğer pencerelerine göre farklılık göstermektedir (Çetin, 2006). Güney cephede avluya ait iki kemerli orta kolonlu eyvanı ve eyvana ait dikdörtgen şekilli bir havuz ve eyvana ait birer oda bulunmaktadır. Bu odalar günümüzde kullanılmayan antika ev mobilyalarının bulunduğu bir depo olarak kullanılmaktadır (Fot. 15).

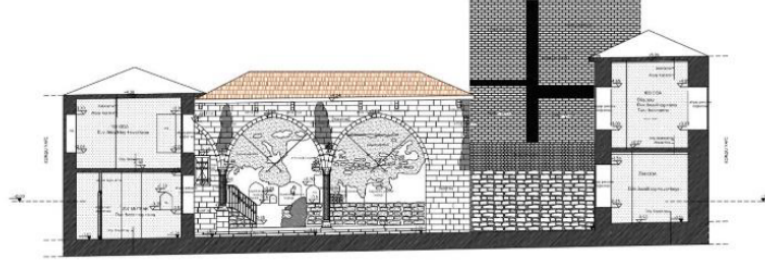
Fot. 14. Konağın batı cephesinde görülen çatlaklar (Çalın, 2015).

Fot. 15. Konağın güney cephesinde bulunan eyvan (Çalın, 2015).

Eski Diyarbakır evlerinde eyvan, yaz aylarında serin ve gölgelik bir alan oluşturması amacıyla kuzeye baktırılmaktadır. Bu tasarım kriterine bağlı olarak Konağın eyvanı da kuzeye bakmaktadır.

Eyvanın duvar yüzeyinde yer yer doku kayıpları yaşanmıştır. Daha önceleri rüzgâr ve yağış etkisi ile duvar malzemesi yüzeyden koparak taşmıştır. Taşan yüzeylerde taş duvar üzerine sıva ve boya yapılmıştır. Eyvanın üst örtüsü çatıdır ve saçak ile çıkma yapılmıştır (Şekil 9).

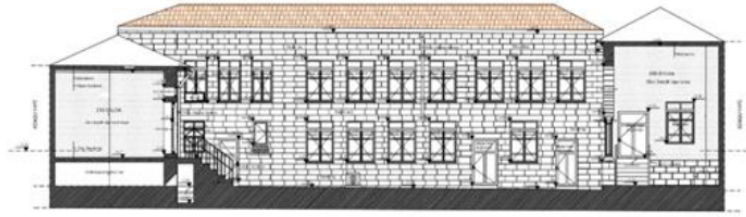

Şekil 9. Konağın güney cephesine bakan eyvan görünümü (Çalın vd., 2015).

Konağın doğu cephesinde birinci katta 10 adet pencere bulunmaktadır. Bu pencereler 3 odaya aittir. Alt katında ise dört adet geniş penceresi olan bir eyvan sol tarafta kuzey kanadına ait bölümün mutfağının giriş kapısı, sağ tarafında ise odunluğa inen kiler kapısı, doğu tarafındaki avluya ulaşımı sağlayan bir kapı ve kapının hemen yanında eyvana ait bir mutfak bulunmaktadır. Eyvanın iç kısmında diğer bir mutfak bulunmaktadır. Günümüzde bu mutfak kiler olarak kullanılmaktadır. Cephe bazalt bölge taşı ile kaplanmıştır (Fot. 16-Şekil 10).

Fot. 16. Konağın doğu cephesinden görünüm (Çalın, 2015).

Şekil 10. Konağın doğu cephesini gösteren kesit (Çalın vd., 2015).

Konağın kuzey kanadında sol taraftan konağa bağlı ek avlu ve bu avluya bakan iki katlı betonarme bir yapı vardır. Bu iki yapı arasında oluşan avlu, orta avlu ile yaklaşık 240 cm yüksekliğinde yığma taş duvar ile ayrılmaktadır. Geçiş, taş duvarın orta bölümünde bulunan ahşap doğramalı kapı ile sağlanmaktadır (Fot. 17). Sağ tarafta ise 2 oda bir sofa ve bir adet kilerden oluşan yapı bulunmaktadır. Beş basamaklı merdiven ile yapıya ulaşım sağlanmaktadır. Basamaklar 20 cm riht yüksekliğine sahiptir. Yapının alt kısmı kiler olarak kullanılmaktadır. Merdivenin sağ alt bölümünden kilere ulaşım sağlanmaktadır. Kilerin avluya bakan cephesine üç adet pencere açılmaktadır. Bu pencerelerin ikisi hayvanların içeriye girmesini engellemek amacıyla kapatılmış, diğer pencereye ise demir parmaklıklar örülmüştür (Şekil - 11).

Geleneksel Diyarbakır evlerinin birçoğunun üst örtüsü dam olmakla beraber üst örtüsü ahşap kirişler üzerine oturtulmuş kiremitli çatı örnekleri de mevcuttur. Çatıda tuğladan yapılmış bacalar ve sacdan yapılmış yağmur olukları görülmektedir (Fot. 18).

Fot. 17. Konağın kuzey cephesinden görüntüm (Çalın, 2015).

Şekil 11. Konağın kuzey cephesini gösteren kesit (Çalın vd., 2015).

Fot. 18. Konağın orta avlusunun üst görüntümü (Çalın, 2015).

Yapının doğu kanadında bulunan avluya bakan; 2 odalı tek sofaı birer adet tuvalet ve banyosu olan betonarme 2. bir yapı bulunmaktadır (Fot. 19). Yapının 6 adet, doğraması özgün yapıya uygun olmayan penceresi vardır. Konağın bu bölümü 1800'lü yılların sonunda atların barınağı olarak kullanılmıştır. Daha sonraları doğan ihtiyaçtan ötürü konuta dönüştürülmüştür. Avlunun orta bölümünde bulunan dikdörtgen formlu alan, geçmişte konağa ait bir havuz olarak kullanılmıştır. Çevrede bulunan evler ile oluşan yakınlıkta mesafesinden ötürü (mahremiyet gerekçesi ile) havuz işlevinde kullanılmaktan vazgeçilmiştir. Havuz alanı toprak ile doldurulup bitkilendirilerek, bahçeye

döntüştürülmüştür. Yine konağın bu kanadında bulunan cephelerinde, yağmur ve kar sularından ötürü meydana gelen bozulmalar görülmektedir (Fot. 20)'da görülen kısım tarihi yapıya eklentidir. Betonarme olan bu yapı Konak içindeki ilave üçüncü betonarme yapıdır. Bu eklenti yapıda; üst katta 2 oda bir sofa, alt katta ise iki adet kiler bulunmaktadır. Bu kilerler günümüzde odunluk olarak kullanılmaktadır. Bu eklentiye her iki avludan ulaşım sağlanabilmektedir. Konağın kuzey kanadında bulunan avluya bakan yapının cephelerinde, yağmur ve kar sularının sebep olduğu bozulmalarla beraber duvar dokusunda kayıplar görülmektedir. Bu yapı, sonradan ilave edilen bir ektir (Fot. 21).

Fot. 19. Konağın doğu bölümündeki ek avlusu (Çalın, 2015).

Fot. 20. Konağın doğu bölümündeki ek avlusunun orta avluya bakan cephesi (Çalın, 2015).

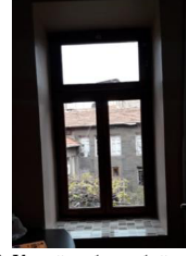

Fot. 21. Konağın kuzey yönündeki ek avlusuna orta avludan bakış (Çalın, 2015).

Yapının, katlar arasındaki malzeme ve renk farklılıklarından ilave bölüm net olarak anlaşılmaktadır. Sağ tarafta odaya çıkan merdivenin üstü, dış koşullardan korumak amacıyla demir strüktürlü trapez sac ile örtülmüştür (Fot. 22). Dış cepheye açılan pencerenin döşeme kısmına seramik kaplama yapılmıştır (Fot. 23). İç mekânda, birçok yerde taş duvarlara uygulanan sıva ve boya işlemleri cephe yüzeyinin özgün dokusunda görsel kayıplara neden olmuştur (Fot.24 ve 25). Özetle, Üzeyir Bey Konağı'nın mimari-yapı özellikleri genel itibarıyla Tablo 3'de verilmiştir.

Fot. 22. Konağın kuzey bölümündeki ek avlusu (Çalın, 2015).

Fot.23. Konağın ahşap doğramalı penceresi (Çalın, 2015).

Fot. 24. İç mekândaki duvar nişi (Çalın, 2015).

Fot. 25. İç mekândaki duvar nişi-2 (Çalın, 2015).

Tablo 3. Üzeyir Bey Konağı mimari özellikleri	
Avlulu sistem ile kurulu plan şemasında içe döntük bir yerleşim mevcuttur.	Yapı eklentilere açık esnek bir plan şemasına sahiptir.
İçe döntük plan şeması güvenlik amaçlıdır.	Dışa kapalı plan şeması ile yapısal ve sosyal mahremiyet önceliklidir.
Konağın tasarımında işlev ön planda, biçimsel konfor geri plandadır.	Konak, avlu, bahçe ve havuz ilişkisi kurulmuş ve bu mekanlar sosyal yaşantıya dahil edilmiştir.
Geleneksel malzeme olan koyu renk bazalt taş kullanılan duvarlar kalındır.(50-60cm) Kalın duvarlar güneş ışığını geçirmediğinden yaz aylarında serin iç mekânlarda ısısal konfor sağlanmaktadır.	Mutfak, tuvalet, depo alanları odalardan bağımsız ve büyük bir ailenin ihtiyaçlarına uygun ölçülerde tasarlanmıştır.
Yapı duvarlarının kalın olması soğuk hava geçirgenliğini azalttığından, kışın enerji tasarrufu yönünden olumlu bir etkidir.	İç mekânda kullanılan malzeme türlerinde çeşitlilik azdır. Cephede yöresel malzeme olan Bazalt taş kullanılmıştır.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Üzeyir Bey Konağı Diyarbakır'ın sur içi bölgesinde geleneksel Diyarbakır evlerine ait biçimsel ve tarihsel verileri barındıran özgün bir örnektir. Konak, bölgeye ait sosyal yaşantıya dair izler taşıyor oluşu ile de ayrıcalıklıdır.

Mimari okumasından ve aile arşivinden elde edilen bilgilere göre konak plan şemasında ve mekânlarda özgün şemayı bozacak türden değişiklikler yapılmamıştır. Konakta, kullanıcı değişikliğine bağlı olarak farklı dönemlerde bazı ekler yapılmış olsa da Üzeyir Bey Konağı geleneksel Diyarbakır konut mimarisi arasındaki temsiliyetini koruyarak nitelik ve nicelik özelliklerini kaybetmeden güntümüze dek ulaşmış nadir örneklerden biridir. Tescilli bir konut olmamakla birlikte, Konak özgün mimari dokusunu koruyarak güntümüze dek ulaşabilen Geleneksel diyarbakır evlerine ait veriler taşıyor olması ile ayrıcalıklıdır.

Yapısal olarak değerlendirildiğinde, iç mekânda, merdiven ve taşıyıcı sistemde bir yıpranma olmamıştır. Ancak yapının dış cephesinde bulunan taş malzemede hava koşullarına bağlı meydana gelen bozulmalar tespit edilmiştir. Yapının eklenti bölümlerinde bazalt taş üzerine sonradan yapılan çimento esaslı sıva ve boya malzeme uygulanmıştır. İç mekânda kullanıma bağlı yıpranan özgün ahşap döşemeler tespit edilmiştir. Üst örtüde sonradan yapılan betonarme döşeme görülmüştür. Özgün mimarisinde ahşap kirişli döşeme uygulanmıştır.

Sonuç olarak yöreye ve yöre halkının yaşantısına özgü tasarım ilkelerinin ön planda olduğu Diyarbakır geleneksel evleri özelinde, bölgede ve şehirde gelecekte yapılacak konutların tasarım kriterlerini doğru bir şekilde belirlemek için, geleneksel ve güntümüz konutlarının fiziki koşullarındaki değişimlerin ve yeni kullanıcı gereksinimlerinin analiz edilmesiyle elde edilen sonuçlar tespit edilmeli, bu tespit ile belirlenen gereksinimlerin neler olduğu, varsa farklılıklar ortaya konmalıdır. Yerel mimari dokuya ait özgün yapısal öğeler bu ilkelere bağlı olarak yöresel konum ve sosyolojik yapının ihtiyaçları doğrultusunda güncellenerek değerlendirilmelidir. Böylelikle Üzeyir Bey Konağı özelinde diğer konutların bir sonraki dönemlere özgün hali ile aktarılması ile geleneksel dokuya ait izlerin mimarlık tarihindeki yeri ve önemi korunmuş olacaktır.

6. Kaynaklar

ARAT, Y., 2012, *İç Mekan Donatılarının Geleneksel Türk Evi Üzerinden Okunması: Konya Evleri Örneği*, Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl.7, Sayı.13, s:125- 137. Konya.

ARAT, Y., 2018, *Kayılmış Bir Kültürel Miras: Saim Sakaoğlu Evi/Konya*, Yıl: 30, Milli Folklor, Sayı:118, s: 77-100
<http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=118&Sayfa=77>

- Arkeofili, Pinterest Kaynak Fotoğrafı, 2018
- BARAN, M., 2017, *Eski Diyarbakır Evleri İklim İlişkisi*, Dicle Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Mühendislik Dergisi, Cilt:8, Sayı: 423- 430.
- BAŞ, G., 2010, *Diyarbakır Geleneksel Konut Mimarisinde Süsleme Anlayışı*, History Studies, Volume 2/1,s:310-338
- ÇAKIL, D., 2005, *Çağlar Boyu Konuk Habercisi: Kapı Tokmaklar, XX60 Yaşında Sinan Genim'e Armağan*, Makaleler, İstanbul, s.267-274.
- ÇETİN, Y., 2006, *Geleneksel Türk Evinde Cumba*, Sanat Tarihi Dergisi, 15(2), 18-27
- DALKILIÇ, N. - BEKLEYEN, A., 2011, *Geçmişin Günümüze Yansıyan Fiziksel İzleri: Geleneksel Diyarbakır Evleri*, Diyarbakır Mimarisi, Editör: İrfan Yıldız, Diyarbakır Valiliği Yayını, (Kitap Bölümü), s:417-463.
- KAHVECİ, E. A. - KADAYIFÇI, A., 2013, *Diyarbakır Yöresi Bazalt Taşının Yapısal Özelliklerinin İncelenmesi*, SDU Uluslararası Teknoloji Bilimi, Cilt:5, No:3,s: 56-69
- KARAKAŞ, A., 2012, *Eğil İlçesi Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi*, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14 (23): 5-18 , ISSN :1309-9132 , www.kmu.edu.tr.
- KEJANLI, D.T. - DİNÇER, İ., 2011, *Diyarbakır Kale Kenti'nde Koruma ve Planlama Sorunları*, Megaron, 2011; 6(2): 95-108.
- ORUÇ, E.Ş., 2017, *Diyarbakır Sır İçi Bölgesindeki Geleneksel Konut Mimarisinde İklimsel Faktörün Rolü*, Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Mühendislik Dergisi, Cilt:8, Sayı:2,383-394.
- ÖZBUDAK AKÇA, Y. B. - AYKAL, F.D., 2016, *Kullanıcı-Yapı Etkileşiminin Diyarbakır Tarihi Geleneksel Evlerinde İrdelenmesi*, Dicle Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Mühendislik Dergisi, Cilt:8 , Sayı:2,275-284.
- ÖZYILMAZ, H., 2017, *Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Toplumsal Yapıya Bağlı Gelişen Fiziksel Değişimler*, Dicle Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Mühendislik Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, 371-382.
- ÖZYILMAZ, H. - ALUÇLU, İ. - AKIN, T., 2014, *Mutfak Kültürünün Geleneksel Diyarbakır Evlerine Sosyal ve Mekânsal Yansımaları*, Milli Folklor, Yıl:26, Sayı:102.
- PARLA C., 2005, *Diyarbakır Surları ve Tarihi*, ODTÜ MFD 2005/1, (22:1) s:57-84.
- PEYASLI, O. G. - HALİFEOĞLU, F. M., 2017, *Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Yapım Tekniği ve Malzemede Koruma Sorunları*, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, Mühendislik Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, 345-358.

- TOHUMEKEN, S.-ÇAKIRCA, D.-VELİOĞLU, İ., 2016, *Geleneksel Bir Diyarbakır Evi; Zinciriye Konağı*, Tunceli Üniversitesi, Bilim ve Gençlik Dergisi, Cilt:4, Sayı: 2.
- TUNCER, O.C., 1999, *Diyarbakır Evleri*, S.6, ANKARA
- TUNCER, O.C. *Diyarbakır Yapı Sanatından Kesitler*, I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, 27-28 Ekim 2000, Ankara 2001, s. 105.
- YILDIRIM, M., 2017, *Kültürel Turizm ve Kültürel Mirası Koruma: Diyarbakır Hasanpaşa Örneği*, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mühendislik Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, s:335-344.
- YILDIRIM, M., 2006, *Diyarbakır Suriçi Geleneksel Evlerinde Koruma Sorunları ve Çözüm Öneriler*, Tasarım Kuram, Sayı:5, Aralık 2006, s.87-94.
- URL Kaynakları (Son Erişim: 26.10.2018)
- URL1, <https://tr.climatedata.org/asya/tuerkiye/diyarbak%C4%B1r/diyarbak%C4%B1r-285/>
- URL2, www.diyarbakirkulturturizm.gov.tr/TR-56881/coğrafya.html.
- URL3, www.diyarbakirkulturizm.gov.tr/diyarbakır-kent-tarihi.
- URL4, <http://diyarbakirlilardernegi.blogcu.com/diyarbakır-evleri/3823258>.
- URL5, <http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?t=48819>.
- URL6, www.youtube.com/watch?v=Vdi-pEKoiJg.
- URL7, <http://www.dimod.org.tr/mimarlarodasi/diyarch/diyarch5.pdf>

Açıklama: Makalede yer alan ve Çalın vd. (2015) olarak tanımlanan tüm teknik çizimler, ekip çalışmasının ürünüdür. Söz konusu ekip Tuba İnci DAMAR ÇALIN, Emine İZ, Leyla AKMEŞE, Zeynep Hande KAZICI, Mevlana BAHŞI'den oluşmaktadır.